

СВОБОДА ЯК ГОЛОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В статье рассматривается институт свободы, в аспекте формирования определенного типа общества, в частности, речь идет о формировании гражданского общества. В статье представлены основные подходы и концепции к пониманию данного социально-политического института и определяются исходные моменты для возникновения и формирования в обществе осознания степени свободы и ответственности.

Institute of freedom in aspect of certain type of society forming is examined in article, in particular, the question is about forming of civil society. In the article the basic approaches and conceptions to understanding of this socio-political institute are presented and outgoing moments for an origin and forming in society of realization of freedom degree and responsibility are determined.

Свобода є найважливішим елементом як суспільного добробуту, так і політичної могутності, тому, що через вирішення проблем особистості, суспільства реалізуються загальнонаціональні завдання. Однак практика сучасного державного будівництва свідчить про те, що для більшості громадян свобода не тільки не є цінністю, але вони й не вміють нею розпорядитися, внаслідок чого повсюдно спостерігається засилля бюрократичного апарату, що перешкоджає проведенню демократичних реформ. Надмірний розвиток адміністративної системи неминуче загрожує існуванню свободи, тому що адміністративні установи займають або намагаються зайняти позицію монополій у своїй галузі, що є перешкодою будь-якій спробі приватної ініціативи. Україна ж сьогодні знаходиться на шляху створення "вільного суспільства вільних людей", тобто суспільства, яке ставить у центр своєї уваги людину, її інтереси і проблеми. Цей прорив у вільне суспільство Україні дається з великими труднощами.

Свобода дуже небезпечний феномен для влади – вільна людина незручна, вона занадто самостійна, в неї багато потреб, з нею доводиться погоджувати свої дії або, навпаки, виправдовуватися за непродумані рішення. Свободи домагаються активні люди, вона не дається людині державою просто так, як подарунок, її потрібно завоювати. За свободу боролися і вмирали в усі віки людського

існування. Свобода існує тільки в суспільстві, в якому стверджується терпимість, де люди, як пише Р. Дарендорф відносяться з повагою один до одного і, що ще важливіше, здатні на самостійні вчинки [2, с. 16].

Спочатку свобода означала визволення від рабської праці, потім – позбавлення від кріпосної залежності. В кінці XVII – початку XVIII століття вона означала визволення від деспотичного династичного правління, в XIX столітті – звільнення промисловців від успадкованих з минулого правових звичаїв, що стримують розвиток нових продуктивних сил. Сьогодні вона означає звільнення від матеріальної незабезпеченості і від примусу, що заважають більшості долучатися до наявних величезних культурних ресурсів.

У Стародавній Греції і в Стародавньому Римі свобода була представлена у праві громадян активно брати участь в управлінні державою. Свобода полягала в покорі законам: громадянин цілком належав державі і володів тими правами, які визнавав за ним закон. Але були філософські течії циніків і стоїків, які обґрунтовували необхідність повної свободи особистості від держави з метою самовдосконалення і самозадоволення.

З появою християнства особливої гостроти набула проблема духовної свободи суверенної особистості. Ірраціональний, але в той же час свідомий акт набуття християнської чесноти стало новим аспектом свободи.

В епоху Середньовіччя проблема свободи трактувалася виключно в теологічному плані. У той же час світські громадянські свободи почали потроху відроджуватися у вигляді завойованих різними соціальними групами привілеїв.

Вивільнення суспільства з-під контролю і диктату церкви сталося в епоху Реформації і ранніх буржуазних революцій. Відбулася секуляризація суспільної свідомості, що виразилася в обґрунтуванні природної свободи людини, і полягала в тому, що вона вільна від будь-якої влади, яка стоїть вище її і не підкоряється волі іншої людини, а керується тільки законами природи.

Ж.-Ж. Руссо поєднує ідею волі з народним суверенітетом. Кожен індивід передає свої права і свободи на користь цілого і сам перетворюється на частину цього цілого, яке втілює спільну волю всіх громадян держави. За суспільним договором він втрачає свою природну свободу, а набуває свободу громадянську, обмежену спільною волею. Ж.-Ж. Руссо особливо виділяє моральну свободу, яка робить людину дійсно вільною, тому, що здійснювати щось

під впливом свого бажання є рабство, а підкорятися закону, який ти сам для себе встановив, є свобода. Загальна воля – це складний конгломерат, утворений з агрегування інтересів різних індивідів і соціальних груп, які добровільно відмовляються від своїх вузьких егоїстичних цілей заради загальної волі [3, с. 46].

Г. Спенсер уточнює положення Руссо і пише, що члени асоціації зобов'язуються особисто підкорятися волі більшості у всіх справах, що стосуються виконання цілей, заради яких вони вступили до спільноти. В якості цілей, що сприяють об'єднанню людей, передбачається, перш за все, захист власності і створення умов, необхідних для їх безпечного проживання [4, с. 45].

Зі свободою пов'язується не тільки можливість громадянина брати участь у державних справах, але і особисте благополуччя індивіда. Б. Констан пов'язує благополуччя з освітою і вважає, що народ тяжіє до свободи, оскільки він настільки освічений, що саме в ній бачить гарантії добробуту [5, с. 56]. Прагнення до свободи в західних країнах виразилося в принципах економічного лібералізму, політичної демократії, відділення церкви від держави і індивідуалізму в особистому житті. Головним джерелом суспільного добробуту і основною умовою соціального прогресу діяльність індивідів, максимально звільнених від політичних обмежень, причому чим більше простору отримує індивід для розвитку своїх здібностей, тим швидше буде рухатися вперед суспільство в цілому. Кожному індивіду властиве прагнення до покращення власного матеріального становища, яке реалізується ним через працю, спрямовану на задоволення природних потреб. Громадський же добробут досягається завдяки тому, що, взяті в сукупності зусилля окремих індивідів призводять до збільшення товарів і послуг, що надаються в розпорядження всіх людей і суспільства в цілому.

Ф. Люшер вважає, що свобода особи це є право індивіда вести належний йому спосіб життя, тобто обирати в житті те, що йому представляється найбільш відповідним. Свобода особи включає право безперешкодного пересування і право на приватне життя, яке включає право на сімейне життя і право розпоряджатися своїми коштами [11, с. 87].

Позиції і звички вільних людей формуються лише поступово. Свобода не для кожної особи є щонайпершою потребою. Патерналістське відношення до держави, очікування від влади благ, низька особиста ініціатива – це все є характерним для людини, яка формувалася століттями і стала слідством громадського

характеру життя і виробництва. Свобода ставала другорядною в ієрархії життєвих потреб, внаслідок чого стала можливою тиранія з боку влади.

Цінність свободи різко знижується, якщо немає умов для того, щоб нею скористатися. Тому загроза свободі виходить від самого народу. Е. Фромм говорить, що в Німеччині за часів фашизму мільйони людей відмовилися від своєї свободи з таким же запалом, з яким їх батьки боролися за неї; що вони не прагнули до свободи, а шукали спосіб від неї позбавитися; що інші мільйони були при цьому байдужі і не вважали, що за свободу варто боротися і вмирати. Це явище він назвав "втечею від свободи", суть якого полягає в тому, що ломка традиційних структур, різке збільшення темпів горизонтальної і вертикальної мобільності, "атомізація" суспільства позбавляє людей звичної системи орієнтирів, що вносить невизначеність в поведінку індивіда. На людину лягає відповідальність за рішення щодо її власної долі. У результаті самотня, розгублена, дезорієнтована людина виявляється не в змозі виносити тягар свободи, і вона намагається знайти стабільність і відчуття впевненості в собі, жертвуючи свободою в обмін на відчуття визначеності, що виникає в жорсткій авторитарній або тоталітарній системі, перекладаючи всю повноту відповідальності за ухвалення рішень на режим або лідера [8, с. 53].

Р. Дарендорф назвав громадянське суспільство "життєвим середовищем свободи". Це суспільство, в якому є вільні асоціації громадян, що діють автономно від державної влади і пов'язані з нею тільки законом. Причому таких добровільних об'єднань повинно бути багато, щоб правам індивідів або меншин не загрозували ніякі комбінації, що утворюються всередині більшості [2, с. 29].

Але для того, щоб суспільство дійсно було вільним цих умов ще не достатньо. Необхідна певна громадська свідомість, яка визначає здатність людей, об'єднаних в дане співтовариство, вирішувати свої проблеми ненасильницьким шляхом, бути толерантними один до одного, ініціативними і не чекати, коли держава щось зробить для суспільства, а робити самим або, у разі неможливості, добиватися від влади ухвалення відповідних рішень. Активна позиція людини є перешкодою на шляху узурпації влади державою, яка завжди прагне до збільшення об'єму своїх повноважень і насилу розлучається з владою. Але формування громадянського суспільства це тривалий процес, тому що громадянське суспільство є втіленням таких цінностей, як довіра, співпраця, терпимість,

в якій громадяни поведуться по відношенню один до одного цивілізовано. Це суспільство, яке забезпечує своїм членам відчуття приналежності і конституційної захищеності. Саме в конституції закріплюються основні положення, пов'язані з громадськими та політичними свободами. Але, самі по собі конституційні положення не гарантують їх реалізації.

Головне гасло перших ліберальних революцій – "свобода і рівність" – взаємозв'язане та суперечливе. З одного боку, воно надає громадянам рівність в реалізації свободи, з іншого боку, обмежує можливості сильних, тобто свободу, на користь слабкіших, зрівнюючи їх. Для того, щоб суспільство претендувало на назву цивілізованого, ці дві тенденції вимушені уживатися разом. Між свободою і рівністю існує не гармонія, а антагонізм, у зв'язку з чим неможливим є їх гармонійне поєднання. Свобода пов'язана з якісним змістом життя. Рівність же проти будь-якої якісної відмінності і якісного змісту життя. Бідна людина не може бути вільною. Вона є обмеженою у виборі засобів для існування, відчуває себе невпевненою в рішенні питань як особистого, так і професійного характеру.

Дж. Мілль розумів проблему свободи як визначення меж втручання держави і суспільства в особисте життя індивіда [6, с. 39]. Такі умови може створити держава, найважливішою функцією якої, на думку Л. Гобхауса, є забезпечення умов, при яких його громадяни здатні добитися своїми власними зусиллями всього, необхідного для досягнення ними повної громадянської ефективності [1, с. 120]. Як вважає Дж. Ролз застосування політичної влади вважається обґрунтованим тільки відповідно до конституції, схваленої вільними і рівними громадянами у світлі принципів і ідеалів, прийнятних для їх загальнолюдського розуміння [7, 128].

Л. Гобхаус вважав, що свобода як благо є не така свобода, яка одержана за рахунок інших, але така, якою можуть володіти всі разом, і мірилом такої свободи є повнота обмеження всіх в можливості спричинення збитку один одному за допомогою закону, звичаю або власного відчуття [1, с. 126].

Визнання всіма загальних принципів, як засобів створення порядку в суспільних справах, необхідно тому, що людина не може володіти всією повнотою знань і оцінкою всіх обставин. Єдиний спосіб надати індивіду свободу – це загальні правила, що визначають ту сферу, де рішення належить йому самому. Міркуючи про втручання держави в справи індивіда Ф. Хайек стверджує, що не може бути

свободи, якщо управління не обмежене конкретними видами дій, в той же час воно має право використовувати для досягнення певної мети свою владу будь-яким законним способом [10, с. 79].

В демократичній державі видання законів є прерогативою парламенту – представницького органу влади. У даному контексті Г. Спенсер попереджає про можливі "гріхи законодавців", що полягають в несумлінності представників народу, що не вникають глибоко в суспільні проблеми і тому приймають закони, які можуть принести "шкоду", а обмежувальні акти не можуть бути виправдані тим, що виходять від сформованого народом інституту. Практика законотворчої діяльності сучасного українського парламенту є свідомством актуальності даного твердження. Критерієм ефективності ж виконавчої влади, на його думку є свобода, якою користується громадянин, і яка повинна вимірюватися не суттю урядового механізму, а меншою кількістю накладених на нього обмежень.

На думку Ю. Хабермаса, свобода індивіда виявляється пов'язаною з свободою всіх інших не тільки негативно, через взаємні обмеження, але і через усвідомлення кожним індивідом своєї участі в процесі законотворчості. В спільноті вільних і рівних всі повинні мати можливість розуміти себе як авторів тих законів. Такий підхід припускає активну участь громадян в політичному процесі, їх переконаність в тому, що кожна людина буде почута владою і за допомогою компромісів може бути вироблено взаємоприйнятне рішення [9, с. 245].

Зворотню стороною свободи є деспотія. Той народ, який не цінує переваги свободи, готовий проміняти її на безтурботне життя, очікування подачок з боку влади, не проявляє рішучості у відстоюванні своїх інтересів, стає власністю держави. Такий народ не усвідомлює, що стає об'єктом деспотії, що дозволило І. Берліну визначити, що тріумф деспотизму настає тоді, коли раби говорять, що вони вільні. Така ситуація нагадує соціалістичну дійсність, коли більшість радянських людей щиро вірили в те, що є вільними, не усвідомлюючи масштабів тиранії над собою. Все, що знищує індивідуальність, є деспотією, яку б форму вона не приймала.

Дійсна свобода є не тільки свобода "від", що характеризується відсутністю утиску. Це свобода "для" – свобода бути незалежним, що виникає з бажання бути господарем самому собі і мати можливість створювати таку державу, яка піклується про своїх громадян, а громадяни могли б відповідати взаємністю і це дозволило б спрямувати політичний процес в творче русло.

Представляється очевидним, що розвиток сучасної держави неможливий без вільного громадянина, що розумно поєднує в собі і в житті свободу і відповідальність. В той же час є актуальним твердження, що найбільшою загрозою свободі є інертний народ.

Активна творча особа є необхідною умовою політичного розвитку України, особа, для якої прагнення до свободи, до саморозкріпачення супроводжуватиметься підвищенням ефективності і відповідальності політичної влади, що дозволить створити державу, здатну надати людям свободу для розвитку своїх здібностей і потенційних можливостей.

Таким чином, можна сказати, що еволюція свободи історично відбувалася у напрямі зростання індивідуальної потреби в розширенні прав і свобод особи, подоланні патерналістських настроїв, особливо характерних для сучасного суспільства. Перешкодою для розвитку потреб в свободі є невпевненість в завтрашньому дні, пов'язана з перетвореннями в суспільстві, готовність перекласти відповідальність на державу, що приводило до деспотії з боку влади і різкому обмеженню свободи особи.

Тобто, прагнення до свободи припускає наявність громадської свідомості у значній частини суспільства, яке формується з урахуванням традиційних особливостей соціуму. У СРСР десятиліття такої потреби не було, що стало причиною тривалого авторитарного правління. Сучасний політичний розвиток неможливий без розкріпаченої особи, відповідальної за свої дії і здатної контролювати владу. Свобода сприяє розвитку особи, формуванню громадянськості, а громадянин підвищує потенційні можливості політичної влади своєю активною участю в політичному житті.

Література:

1. Гобхаус Л. Либерализм: Пер. с англ. // О свободе. Антология мировой либеральной мысли (Итоловина XX века) – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 696 с. – С. 83-182.
2. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. – М., 2002.
3. Дворцов А. Т. Жан Жак Руссо. – М.: Наука, 1980. – 112 с.
4. Кон И. С. Социологическая концепция Герберта Спенсера // История буржуазной социологии XIX – начала XX века / Под ред. И. С. Кона. Утверждено к печати Институтом социологических исследований АН СССР. – М.: Наука, 1979. – С. 40-52.

5. Констан Б. Принципы политики // Классический французский либерализм: Сборник / Пер. с фр. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2000. – 592 с. – С. 23-262.
6. Милль Дж. О свободе / Пер. с англ. А. Фридмана // Наука и жизнь. – 1993. № 11. С. 10 – 15; № 12. С. 21 – 26.
7. Ролз Дж. Идеи блага и приоритет права // Современный либерализм: Джон Ролз, Рональд Дворкин, Исайя Берлин, Уилл Кимлика, Майкл Дж. Сэндел, Джереми Уолдрон, Чарльз Тейлор / Пер. с англ. Л. Б. Макеевой. – М.: Прогресс-Традиция: Дом интеллектуальной книги, 1998.
8. Фромм Э. Бегство от свободы. Пер. с англ. А. Лактионова. – М.: АСТ: АСТ Москва, 2009. – 288 с.
9. Хабермас Ю. Политические работы. – М.: Праксис, 2005. – 368 с. – ("Новая наука политики")
10. Хайек Ф. А. фон, Дорога к рабству: Пер. с англ. / Предисл. Н. Я. Петракова. – М.: "Экономика", 1992. – 176 с.
11. Max Lüscher: Das Harmoniegesetz in uns, Ullstein, Berlin 2003.

*Береза А. В., Институт держави і права
ім. В. М. Корецького*

ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЇ У СУСПІЛЬСТВІ ТА ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Рассмотрена эволюция подходов к определению термина "информация"; определены новые направления деятельности государства в условиях информационной эпохи: содействие формированию информационного общества и внедрение электронного правительства.

The evolution of approaches to definition of information is considered. The new tasks for the state in the context of the information age, such as the promotion of information society and the implementation of e-government, are defined.

На сучасному етапі розвитку людства важливе значення для ефективного функціонування як держави, так і громадянського суспільства загалом має чітке розуміння можливостей, поява яких зумовлена кількісними і якісними змінами такого феномену як інформація, та вміння скористатися ними чи то шляхом формування інформаційного суспільства, чи запровадження електронного уряду.